

مهر عقیق ساسانی در موزه ملی پاریس

۱- نعمت اله علی محمدی، ۲- محرم باستانی*

۱- دکتری تاریخ دانشگاه تهران

۲- دانشجوی دوره دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تهران

چکیده

طرح مسئله: مَهرها از جمله اشیا باارزشی هستند که سابقه بسیار طولانی دارند. بنابر شواهد باستان‌شناسی قدمت این شیئی به هزاره ششم قبل از میلاد باز می‌گردد. اهمیت مسئله: چنانکه اسناد و مدارک شهادت می‌دهند، این شیئی در طول ادوار تاریخی تحولات زیادی را پشت سر گذاشته است، به طوری که طرح‌ها، شکل‌ها، رنگ‌ها و کتیبه‌های آن بنا بر شرایط زمانی دشت خوش تغییر شده‌اند و هر یک از تعلیقات آن مفاهیم پیچیده و اطلاعات ارزشمندی را در خود کتمان کرده‌اند که واکاوی آنها می‌تواند بسیاری از ابهامات موجود در متون تاریخی را تبیین نماید. اهمیت موضوع (دغدغه مقاله): هدف اصلی این تحقیق، پویش و کاوش نشانه‌ها و علائم موجود در مَهر ساسانی موزه پاریس است که برخی از محققان با بررسی ابعادی از آن به اشتباه این مهر ساسانی را به قباد اول ساسانی منسوب می‌سازند که با توجه به شواهد و مدارک، این مهر نمی‌تواند به او تعلق داشته باشد، بلکه از ظواهر امر چنین بر می‌آید مَهر موجود موزه پاریس از آن کسی دیگری است. رویکرد پژوهش: برای این منظور مقاله حاضر درصدد است تا با رویکرد تطبیقی و مقایسه‌ای و تلفیق داده‌های باستان‌شناسی و شواهد تاریخی و همچنین با

استناد به شواهد سکه‌شناسی با دیدی جامع نسبت به شناسایی هرچه بهتر این اثر تاریخی پردازد؛ پرسش تحقیق: و با این پرسش؛ مهر پیداشده مربوط به کدام دوره تاریخی است؟ در صورت مشخص شدن دوره تاریخی آن، نشانه‌های و تعلقات آن دوره تاریخی چیست؟ نقوش کاربردی آن نمادی چه چیزی است؟ سبک هنری و نقوش آن از کجا تأثیر پذیرفته و چه اطلاعاتی را در خود دارد؟ کارکرد، نوع رنگ، شکل و کتیبه آن چه مفاهمی را بیان می‌کند؟ روش پژوهش و استنتاج: مبنای تحقیق بر روش تحلیلی و توصیفی است و نگارندگان قصد دارند تا با استفاده از جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات و مشخص کردن تاریخ، تلفیق داده‌های باستان‌شناسی، سکه‌شناسی و شواهد تاریخی در جهت اثبات این موضوع اینکه مهر موجود در موزه پاریس متعلق به پیروز ساسانی، شواهد و قراین مستدل را ارائه دهند؛ چرا که داده‌های باستان‌شناسی و سکه‌شناسی و همچنین اسناد تاریخی نشان می‌دهند که تمامی علائم و نشانه‌های روی مهر با سکه‌های به جا مانده از پیروز مطابقت دارد. شاید برخی از نشانه‌ها و علائم موجود با سایر شاهان ساسانی تطبیق نماید، ولی در برخی از جهات با سایر آثار به دست آمده از شاهان ساسانی چون خسروانوشیروان، قباد اول، هرمزد چهارم و خسرو پرویز تفاوت اساسی دارد و از این رو می‌توان حدس زد که مهر متعلق به هیچ یک از شاهان مورد اشاره نیست و به شواهد و نمادهای سکه پیروز ساسانی نزدیکتر است.

واژه‌های کلیدی: ایران، باستان‌شناسی، ساسانی، موزه پاریس، مهرها.

مقدمه

طرح مسئله: تاریخچه مهرها به سالیان خیلی قبل باز می‌گردد. گویا قدمت این شیئی با ارزش به هزاره ششم قبل از میلاد می‌رسد. با توجه به کشفیات باستان‌شناسی، احتمالاً انسان از هزاره ششم پیش از میلاد و اوایل هزاره پنجم از سکونت‌گاه‌های سنگی خود در دل غارها دست کشید و یکجانشینی را اختیار کرد. با پیشرفت تمدن و تغییر و تحولات در ساختار اجتماعی جوامع انسانی، بشر توانست رشد فزاینده‌ای در خانه‌سازی، اهلی کردن حیوانات، فعالیت‌های کشاورزی، صنعت سفال‌سازی، کوزه‌گری، نخ‌ریسی، پارچه‌بافی، ابزارآلات، لوازم زینتی و آرایشی به دست آورد و از انواع سنگ‌ها و مهرها، ارتباط بین اقوام و ملت‌ها و در حوزه‌های

اقتصادی، تولید کالا، بازرگانی و تجارت، و... تجارب زیادی کسب نماید. انسان برای اینکه بتواند موجودیت و مالکیت خود در مبادلات اقتصادی و اجناس تولید شده را مشخص سازد، بر آن شد تا با تاسی از حس زیبایی‌شناسی، بر روی قطعاتی از استخوان، سنگ، خشت خام و ... کنده‌کاری‌هایی را رقم زند و نقوشی را به منزله جایگاه و مالکیت منطقه یا خانواده بر روی اجناس به یادگار بگذارد. بدین ترتیب خواسته یا ناخواسته اولین مهرها به منزله تشخیص هویت و مالکیت سربرآوردند. با پیدایش مهرها و مشخص شدن اولین کارکرد این ابزار در تعیین هویت دولت‌ها و خانواده‌ها، مرحله جدیدی در مناسبات تجاری و معاملات شکل گرفت. مهر کردن انواع کالاها، ظروف، کوزه‌ها و خمره‌ها ... علاوه بر ثبوت مالکیت، نشانی صاحب کالا را به تصویر می‌کشید. به طوری که دادوستدها بر پایه و اساس صاحب کالا و صحت کالا بر وجود سازنده مهر یا فروشنده شناسایی می‌شد و به تدریج مهرها در امور تجاری و اقتصادی و مالی موجب تسهیلات بی‌شماری گردیدند.

اهمیت مسئله: چنانکه اسناد و مدارک شهادت می‌دهند، این شیئی در طول ادوار تاریخی تحولات زیادی را پشت سر گذاشته است، به طوری که طرح‌ها، شکل‌ها، رنگ‌ها و کتیبه‌های آن بنا بر شرایط زمانی دشت‌خوش تغییر شده‌اند و هر یک از تعلیقات آن مفاهیم پیچیده‌ای را در خود کتمان کرده‌اند که پویش و واکاوی این آثار می‌تواند برخی از ابهامات موجود در متون تاریخی را روشن سازد و رویکرد تازه‌ای برای تحقیقات بیشتر در پیش روی محققان و پژوهشگران قرار دهد.

اهمیت موضوع (دغدغه مقاله): هدف اصلی این تحقیق، پویش و واکاوی نشانه‌ها و علائم موجود در مهر ساسانی موجود موزه پاریس است که برخی از محققان با بررسی ابعادی از آن به اشتباه این مهر ساسانی را به قباد اول ساسانی نسبت می‌دهند. با توجه به شواهد و مدارک این مهر نمی‌تواند به او تعلق داشته باشد، بلکه از ظواهر امر چنین بر می‌آید مهر موجود در موزه پاریس از آن کسی دیگری است.

رویکرد پژوهش: برای این منظور مقاله حاضر درصدد است تا با رویکرد تطبیقی و مقایسه‌ای و تلفیق داده‌های باستان‌شناسی و شواهد تاریخی و همچنین با استناد به شواهد سکه‌شناسی با دیدی جامع نسبت به شناسایی هرچه بهتر این اثر تاریخی بپردازد. پژوهش حاضر در تلاش

است تا یکی از مهرهای ساسانی که اخیراً در موزه پاریس رویت شده را مورد بررسی قرار دهد؟

پرسشهای تحقیق: و با این سؤال؟

مُهر پیداشده مربوط به کدام دوره تاریخی تعلق دارد؟

در صورت متعلق بودن به آن دوره تاریخی نشانه‌های تعلقات آن چیست؟

نقوش کاربردی آن نمادی از چه چیزی است؟

سبک هنری و نقوش آن از کجا تأثیر پذیرفته است؟

کارکرد، نوع رنگ، شکل و کتیبه آن چه مفاهمی را بیان می‌کند؟

پیشینه تحقیق: از جمله آثاری که می‌تواند در جهت شناسایی این اثر از آن کمک گرفت، کتاب مهرهای ساسانی برونر است. (Brunner, 1978: 97). در این اثر برخی از مهرهای عصر ساسانی در قالب نمادهای جانوری، انسانی، طرح‌های خیالی، اشکال هندسی و طبیعی... به خوبی معرفی شده‌اند علاوه بر آن می‌توان به آثاری از بیانی و هرتسفیلد و تاریخ کمبریج مقاله سلوود اشاره داشت.

شکل انسانی

شکل حیوانی

شکل هندسی

(Brunner, 1978: 51-71-112)

بررسی وضعیت کلی مهرها پیش از اسلام

پیش از اینکه مهر موجود در موزه پاریس مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گیرد، جا دارد ابتدا وضعیت کلی مهرها و داده‌های اطلاعاتی آنها پرداخته می‌شود تا ذهن با زمینه و پیشینه لازم

وارد بحث شود و آگاهانه‌تر در این مورد قضاوت نماید. از اواسط هزاره سوم تا اواخر هزاره دوم مهرها با الهام گرفتن از صحنه‌های طبیعی، نقوش متعددی را به خود گرفتند و به نوعی عقاید و خرافات مذهبی در خود مستتر کردند. این صحنه‌ها و تصاویر معانی مختلفی را با خود داشتند به طوری که برونر آنها را در قالب نمادهای جانوری، انسانی، طرح‌های خیالی، اشکال هندسی و طبیعی... دسته‌بندی می‌کند (Brunner, 1978: 97). که می‌توان رئوس آنها را به ذیل اشاره کرد؛

تصویر درخت مقدس؛ مظهر زندگیت.

بز کوهی یا گاو میش؛ (که معمولاً در کنار درخت حک می‌شدند) مظهر فراوانی و نشانه‌رویدنی‌هاست.

شاخه درخت؛ آن هم نمونه‌ای از درخت مظهر زندگیت.

هلال ماه و ستاره؛ مظهر آسمان و خورشید.

کوزه آب؛ مظهر خدای بزرگ است.

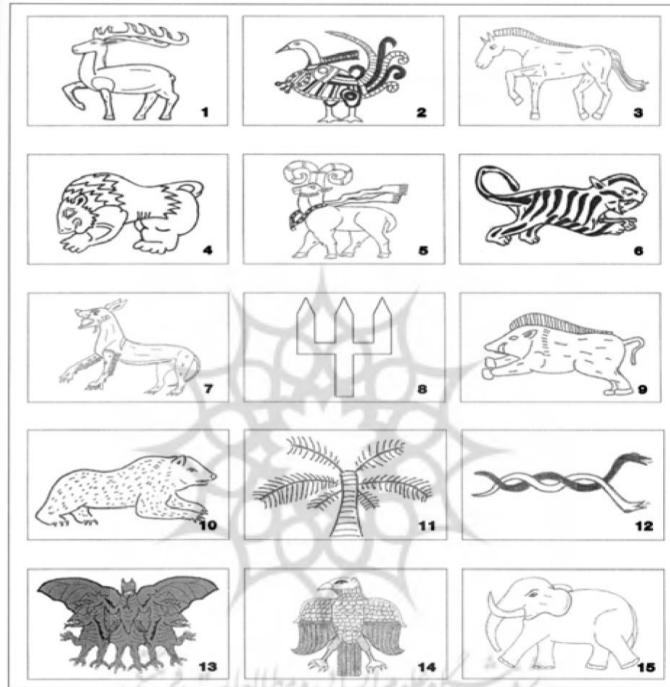
دو شاخه دنداندار؛ علامت صاعقه.

گراز: اسناد دولتی و فرمان‌های شاه (سامی، ۱۳۴۴ : ۳۳؛ نفیسی، ۱۳۳۱ : ۲۷- Farrokh, 2003:13).

همچنین نشانه‌های دیگر مانند، میز هدایا، گرز، ماهی مقدس، و... بسیاری از نشانه‌های دیگر که هر یک نمونه‌ای از معتقدات و توجه صاحب مهر و پیوستگی او به این مسایل، نقش شده است. علاوه بر این مهرها دارای تصاویر چون؛ اسب، عقاب، گوزن، ببر، قوچ، شغال، شیر، مار، گراز، گرگ، خرس، فیل، مگس و برخی از حیوانات اساطیری بوده‌اند -Farrokh, 2003:13- (Brunner, 1978: 97).

چنانکه اسناد و کشفیات باستان‌شناسی نشان می‌دهند، اولین مهرها از قلوبه سنگ‌های کف رودخانه ساخته شد و طرح‌های هندسی و حیوانات حکاکی شده را بر خود داشتند. برخی از مهرها به شکل حیوانات مختلف مانند جوجه تیغی بودند که احتمالاً جنبه جادویی و آیینی داشتند. در ادوار بعدی جنس مهرها تغییر کرد و گل پخته، سنگ گچ، سنگ مرمر سفید و سنگ مرمر شیری در ساخت مهرها به کار گرفته شد؛ و به تدریج سنگ‌هایی چون سنگ آهن،

سنگ‌یمنی قرمز یا خاکستری، سنگ یشم، سنگ سلیمانی، سنگ لاجوردی و همچنین آستخوان، عاج و عقیق در ساخت مهرها به گرفته شدند. به مرور زمان با تغییر جنس مهرها، شکل آنها تغییر کرد و اشکالی چون دُکمه‌ای، نیمه‌گروی، بیضی، مخروطی، مکعب و مستطیل در ساخت مهرها به کار گرفته شد.

Coat of arms insignia: (1) Ahug or Gawazn. (2) Tardarw. (3) Asp Ziball. (4) Shaigr. (5) Warran. (6) Babr. (7) Gurg. (8) Tritha Zarduxsht. (9) Waralz or Baraz. (10) Xirs. (11) Draxt. (12) Garzag. (13) Haftan-bokht. (14) Humay. (15) Pill. (Kaveh Farrokh, 2004)

به طوری ظاهر مُهرها به صورت پسندیده‌تری و زیباتری نمود پیدا کردند.^۱ از این رو بر اساس داده‌های باستان‌شناسی با توجه به عملکرد مُهرها، نقش و کارکرد آنها در ادوار تاریخی داده‌های اطلاعاتی آنها را می‌توان از چند حیث مورد اهتمام قرار داد؛

- ۱- اطلاعات ذاتی و درونی مهرها شامل سبک‌شناسی، مذهبی، تبلیغاتی اداری؛
- ۲- اطلاعات ضمنی و فرعی مُهرها، شامل نوشته‌ها، حروف و کلمات، تاریخ‌ها، اسامی اشخاص و نام‌های خاندانی، نشان‌های صنعتگران، صاحب‌منصبان، سازمان‌های اداری و عناوین شغلی؛
- ۳- اطلاعات آماری، شامل نحوه استفاده از مُهرها، کارکرد اداری، نقش صاحبان مهر، صاحب‌منصبان، پیمان‌کاران.
- ۴- اطلاعات خارجی و بیرونی مهر شامل تأثیرات بیرونی بر سبک مهرها، سنن تجلی فرهنگ‌های بر مهرها، تأثیرپذیری از حکاکی‌ها، سکه‌ها، مجسمه‌ها.
- ۵- اطلاعاتی در مورد ساخت مُهرها، شامل اندازه، سطح، نوع مهر، مهرهایی محدب، گل‌مهر، استامپی،

۶- اطلاعاتی در مورد تولید مهر به صورت کارگاهی، دستی، صنعتی، خصوصی یا عمومی. از این رو با توجه به عملکرد، نقش و کارکرد آنها، مهرها را می‌توان به چند گروه متمایز تقسیم کرد؛

- مُهرهای شخصی: مهرهایی بودند که هیچ‌گونه محدودیتی در استفاده از آنها برای طبقات مختلف مردم وجود نداشت و افراد بنابر تمایل خود می‌توانستند یک یا چند عدد از آنها را در اختیار داشته باشد.

- مُهرهای نذری: این گونه مُهرها را شاه یا کاهن یا افراد عادی به یک خدا و یا معبد اهدا می‌کردند که در واقع جزو دارایی او محسوب می‌شدند.

^۱ رجوع کنید به مقاله؛ نیکنامی، کمال‌الدین و رضا قاسمی (۱۳۹۳). مروری بر بایگان‌های دوره سلوکی با تکیه بر مطالعه اثر مُهرها، تهران، دانشگاه تهران، مجله پژوهش‌های ایران‌شناسی، سال ۴، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۲۱-۱۰۷.

مُهرهای رسمی: مُهرهای بودند که توسط افراد مخصوص دربار استفاده می‌شد. به طوری در متون تاریخی از این دسته مُهرها به وفور یاد شده است. به طوری که آمده خسروان انوشیروان چندین مُهر داشت که هر یک از این مُهرها برای کار خاصی از آن استفاده می‌شد. علی سامی در این مورد می‌نویسد؛ خسرو انوشیروان چهار مُهر داشت که هر یک با نقش و نگینی خاص آراسته شده بودند. یکی از این مُهرها برای امور خراجی استفاده می‌شد که نگین آن عقیق و نقش آن «داد» بود. دیگری برای کارهای مربوط به املاک با نگین فیروزه و نقش «آبادی» بر آن حک شده بود و برای دستگیری افراد مُهری با نگین سرمه‌ای رنگ و نقش «درنگ» داشت. دیگری جهت امور چاپاری که نگین آن یاقوت آتش فام و نقش آن «امید» بود (سامی، ۱۳۴۴: ۳۳) و یک مُهر هم شکل گراز داشت که با آن فرمان‌ها و اسناد دولتی را با آن مُهر می‌کرد. اگر نامه‌ها مربوط به تعهداتی نسبت به سایر کشورها خواه مستقل و خواه نیمه مستقل بود، به همراه مُهر، کیسه کوچکی از نمک که نشانگر غیرقابل نقض بودن آن پیمان و تعهد بود و همراه نامه می‌کردند (مسعودی، ۱۳۴۵/۱: ۲۶۲-سامی، ۱۳۴۴: ۳۳- نفیسی، ۱۳۳۱: ۲۷).

یک نمونه از مهر داریوش هخامنشی با اسب کاسپی و ارابه^۱

گردیزی در زین الاخبار در این باب می‌نویسد؛ در خزانه خسرو پرویز کیسه‌ای یافتند که در آن نه انگشتی بود و شاه با آن نامه‌ها را مُهر می‌کرد. یکی از این انگشتی‌ها نگین یاقوت

^۱ www.tabyan.net

سرخ داشت، روی آن تصویری حک شده و کتیبه‌ای بر خود داشت. به طوری که از متن کتیبه برمی‌آید، تصویر شخص را معرفی می‌کرد. شاه با آن منشورها و سجاها را مهر می‌نمود. دیگری نگینی از عقیق داشت و نقش آن جره حواصل^۱ و حلقه آن از زر بود، شاه با آن یادگاری‌ها را مهر می‌کرد. دیگری نگینش از جزع بود و نقش سواری در حال تاختن بر روی آن حک شده و حلقه زرین داشت، شاه با آن پاکت‌ها و کیسه‌های پستی مربوط به دربار را مهر می‌کرد. دیگری نگینی از عقیق با تصویر قوچ کوهی و حلقه زرین داشت، شاه با آن امان‌نامه‌های گناهکاران را مهر می‌کرد. دیگری نگینی از یاقوت سرخ که حلقه‌اش با مروارید مرصع شده و نقش جره چرغی را داشت که شاه با آن خزینه جواهر، جامه‌خانه، پیرایه‌ها و بیت‌المال را مهر می‌کرد. دیگری نقش عُقاب داشت، شاه با آن نامه‌های شاهان را مهر می‌کرد. دیگری نقش مگس را داشت که شاه با آن نامه‌های قتل و یا آزادی آدمکشان را مهر می‌کرد. دیگری نگین آهنی داشت، شاه زمانی که به گرمابه یا آبن می‌رفت آن را به انگشت می‌کرد (گردیزی، ۱۳۷۴: ۳۷ - نفیسی، ۱۳۳۱: ۱۶۷).

مسعودی در کتاب مروج الذهب جلد اول در مورد مهرهای خسروپرویز می‌نویسد؛ خسروپرویز نه انگشتر داشت، در امور ملک به کار می‌آمد؛

۱- انگشتری نقره با نگین یاقوت سرخ به همراه تصویر شاه و شرح و توصیفی از او در حاشیه مهر، حلقه آن از الماس بوده که شاه با آن نامه‌ها و سجاها را مهر می‌کرد.

۲- انگشتری با نگین عقیق، نقش آن «خراسان آزاد» که حلقه طلا داشت و شاه با آن یادداشت‌ها را مهر می‌کرد.

۳- انگشتری با نگین جزع، نقش آن سوار، حلقه طلا داشت و کلمه «الوحا» بر خود داشت. شاه با آن جواب‌های چاپار را مهر می‌کرد.

۴- انگشتری با نگین یاقوت گلی و روی آن نقش «بمال خوشی توان کرد»، حلقه طلا داشت که شاه با آن حواله‌ها و نامه‌های عفو یاغیان را مهر می‌کرد.

^۱. لک لک سفید نر.

۵- انگشتی با نگین یاقوت گلی و روی آن نقش «حره و خرم» یعنی «خرسندی و خوشبختی»، اطراف آن مروارید و الماس بود و حلقه طلا داشت، شاه با آن خزانه جواهرات و بیت‌المال خاص را مهر می‌کرد.

۶- انگشتی با نقش «عقاب»، شاه با آن نامه‌های ملوک آفاق را مهر می‌کرد و نگین آهن چینی داشت.

۷- انگشتی با نقش «مگس»، شاه با آن نامه‌های مربوط به داروها، غذاها و بوهای خوش (عطریات) را مهر می‌کرد و نگین پادزهر داشت.

۸- انگشتی با نگین مروارید، روی آن نقش گراز بود که شاه نامه‌های مربوط به محکومین به قتل و همچنین نامه‌های مربوط به خون‌بها را مهر می‌کرد.

۹- انگشتی آهنی که شاه هنگام دخول به حمام به دست می‌کرد. نگین آن «آزن» بود (مسعودی، ۱/۱۳۴۵: ۲۷۳-۲۷۲).

۲. مهر ساسانی

یکی از مهرهایی که جدیداً از موزه پاریس به دست آمده، در مواردی چند، شبیه به مهرهای ساسانی است. جا دارد به بررسی شکل و ظاهر و سایر ابعاد آن پرداخته شود.

مُهر ساسانی ابعاد مورد بررسی مُهر پیدا شده در موزه پاریس؛

۱. جنس و شکل.

۲. رنگ.

۳. تصویر.

۴. سایر تعلیقات.

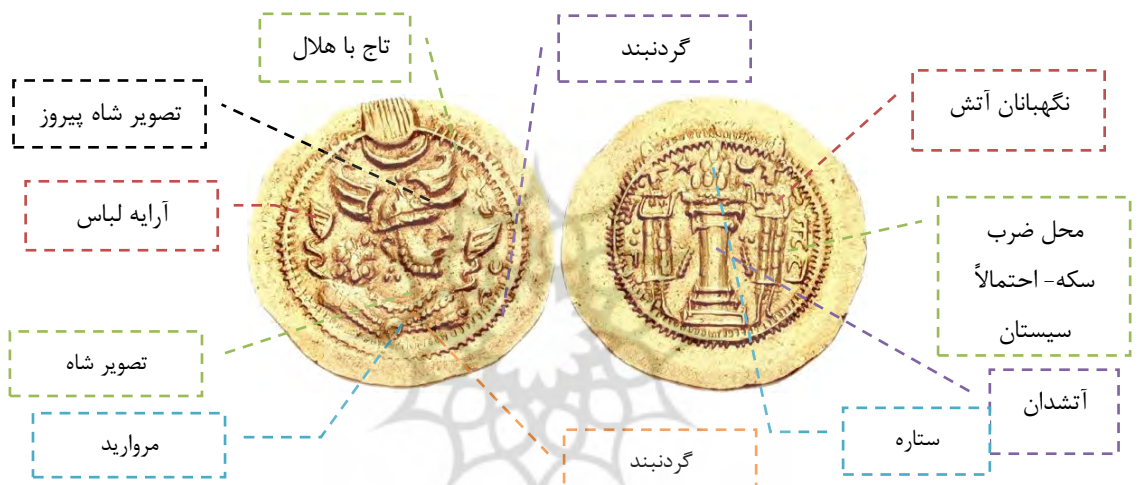
۵. متن کتیبه.

جنس و شکل مُهر: چنانکه از مستندات و ظواهر امر بر می آید، شکل این مُهر مدور و جنس آن از عقیق است.

رنگ: رنگ مهر عقیق.

تصویر مُهر: تصویر نیم رخ فردی، نگاهی به چپ دارد از ظواهر مُهر و چهره او چنین بر می آید که نیم رخ مردی است، توسط حکاکان بر روی سنگ عقیق منقوش شده و بر اساس داده‌های باستان‌شناسی و مستندات تاریخی میتوان حدس زد، تصویر حکاکی شده تصویر پیروز پادشاه ساسانی پیروز (۴۸۴-۴۵۹ میلادی) است. پیروز پسر یزدگرد دوم پس از درگیری با برادرش هرمز سوم، بر او غلبه یافت و شاه شد. او شورش آلبنی را سرکوب کرد، و به آنها اجازه داد تا بر کیش خود یعنی مسیحی باقی بمانند. سپس به جنگ هیاطله رفت و در سال ۴۶۹ میلادی شاه و همراهان و حرمسرا او اسیر «خوشنواز» شاه هیاطله شدند و تمام سرزمین‌هایی را ساسانیان تا آن موقع به قلمروشان ضمیمه کرده بودند- طی پیمانی به پادشاه هیاطله واگذار کرد تا از این طریق بتواند خود و خانواده شاهی را نجات دهد. ولی شاه هیاطله به این امر اکتفا نکرد و برای پایدی در عهد و پیمان درخواست کرد تا موبد موبدان، قباد ولیعهد و دخترش را به عنوان گروگان نگه دارد. در این زمان قحطی نیز در قلمرو ساسانیان رواج یافت. شاه دوباره به شرق ایران حمله کرد، ولی این بار طی درگیری با شاه هیاطله خود و ۷ تن از پسرانش و تمام ارتشش نابود شدند و حکومت ساسانی در این زمان خیلی ضعیف گردید (مشکور، ۱۳۴۷: ۴۲۴-۴۲۵ ؛ کرستن سن، ۱۳۷۴: ۳۹۴- گیرشمن، ۱۳۷۲: ۳۵۹، فرای، ۱۳۷۳: ۲۴۷؛ Rawlinson, G. 1976: 335). به طوری که توانایی مقابله با هیچ قدرت خارجی نداشت. از پیروز سکه‌های زیادی به دست آمده است. در برخی از سکه‌های پیروز تاج او دارای بال‌های

گشوده و برخی دیگر مزین به گوی و هلال است. ریش او کوتاه و موهایش به صورت توپی فر خورده در پشت سر او جمع شده‌اند (کرستن سن، ۱۳۷۴: ۳۹۴).
 دو نگهبان پشت سکه اندکی کوتاه‌تر از شعله‌های آتش آتشدان هستند. در زمان این پادشاه عنوان «مزدپرست خدایگان... نام پادشاه...»، هنگامی که به کار می‌رود، بقیه لقب نخستین حذف می‌گردد و از این زمان ذکر سال ضرب پادشاهی جای آن را می‌گیرد. با توجه به سکه-های پیروز می‌توان دریافت که او تاج‌های متنوعی داشته است.

ضرابخانه های عصر ساسانی

نیم تنه شاه در حالی که به سمت راست می‌نگرد تصویر شده که در سکه‌های ساسانی وقتی شاهی در سمت چپ تصویر می‌شد نشانه وابستگی او به شاهنشاهی و در عین حال داشتن حق ضرب سکه بوده است، اگر شاه در سمت راست تصویر شده باشد، این نشانه عدم وابستگی او است (رضا، ۱۳۸۴: ۲۵۱).

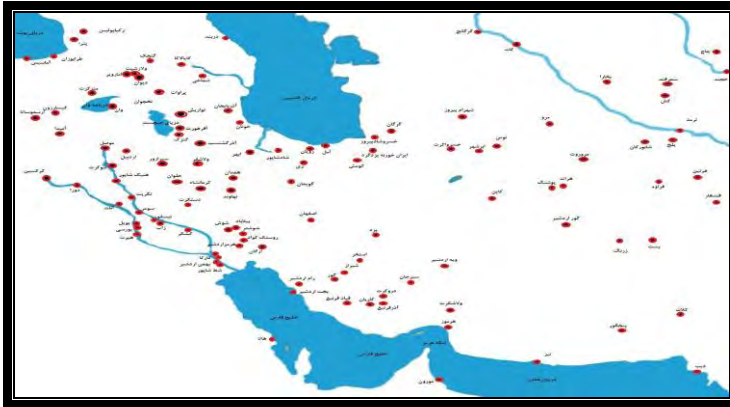
در بعضی سکه‌های ساسانی، نقش شاه و جانشین او و در بعضی از سکه‌های بهرام دوم تصویر سه گانه شاهنشاه، بانوی بانوان و جانشین شاه نقش می‌شد که هر کدام از شاهان دارای تاج مخصوص به خود بودند، اما بعضی از آنان مانند اردشیر، شاپور و پیروز دارای چندین تاج مختلف بودند که نقش تاج با وجود نیم‌رخ بودن تصویر از قانون بازنمایی از روبرو را پیروی

می‌کند. زیورهای خاص مانند نوارها، گوشواره و گردنبند و مهم‌تر از همه تاج یا افسر شهریاری که نماد فره‌ایزدی یا به عبارت دیگر نیروی زندگی و بارقه الهی است که فقط در وجود شاه متجلی شده، جنبه نماد پیچیده و پیوندی ناگسستنی با آیین زرتشت را نشان می‌دهند، تاج در حقیقت نماد پیوند فرمانروا با نیروهای آسمانی است. هلال ماه مظهر آن‌هاست که بر تاج شاهی نرسی، شاپور سوم و هرمز چهارم، و نیز اهورامزدا بر تاج یکی از سکه‌های اردشیر یکم، شاپور یکم و شاپوردوم نمایان است. وجود نمادهای مذهبی بر تاج فرمانروایان ساسانی، از طرفی دلیلی بر اتحاد و وحدت دین و دولت این دوره را دارد (رضا، ۱۳۸۴: ۲۵۲).

ردیف	ضرابخانه	علامت اختصاری	گویش فارسی
۱	اَپر شهر (نیشابور)		اَپر
۲	آذربایجان (آترا)		آت
۳	اردشیر خوره		ارت
۴	ارمنستان		ارم
۵	استخر		ست
۶	اهواز		او
۷	ایرانشهر شاپور شوش		ای، ایر
۸	ایران		ایران
۹	بلخ		بلخ، بخل
۱۰	بیشاپور		بیش
۱۱	تای		تای
۱۲	تَچِی		تَچِی
۱۳	جی اصفهان		گد
۱۴	خُلم		خلم
۱۵	دارابگرد		دا
۱۶	رامهرمز		رام
۱۷	رخواده		رخو
۱۸	ریواردشهر		ریو
۱۹	ری		رد

زوزن		زوزن	۲۰
سک		سکستان (سیستان)	۲۱
سمر		سمرقند	۲۲
چاچو		چاچ	۲۳
شی		شیز	۲۴
پر		پرات (فرات)	۲۵
کر		کرمان	۲۶
گو		گرگان	۲۷
گرزان		گرزوان	۲۸
گن		گندی شاپور	۲۹
مرو		مرو	۳۰
مروناروت		مرو رود	۳۱
می		مید	۳۲
نهر		نهر تیری	۳۳
نیه		نھاوند	۳۴
وه		وه اردشیر	۳۵
وسپ		ویسپ شاد خسرو	۳۶
اهم		همدان	۳۷
هر		هرات	۳۸
یز		یزد	۳۹

مراکز ضرب سکه در امپراتوری ساسانی با مطالعه تصاویر سکه‌ها می‌توان از چهره واقعی شهریاران، وضع لباس، آرایش مو و ریش آنان آگاه شد. همچنین مشاهده تغییرات در قیافه، بروز خمودگی و کهولت در نقش چهره‌ها، نمایانگر سنوات دراز سلطنت صاحب تصویر بر سرزمین ایران است (سرفراز، آورزمانی، ۱۳۸۸: ۸۹).

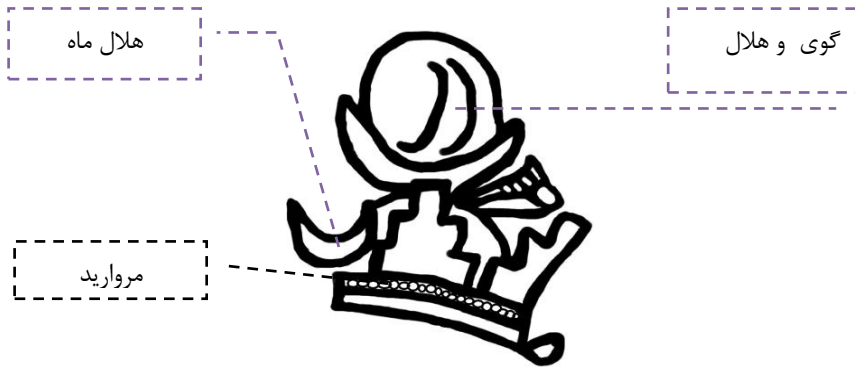
مراکز ضرب عصر ساسانی

یکی از مسائلی که غالباً باستان‌شناسان با آن روبرو هستند مطالعه و تعیین هویت دقیق شخصیت‌های موجود بر روی برخی از مُهرهاست. دلایلی موجود که می‌تواند ثابت کند نخست؛ اینکه گاهی اوقات تاج به کار رفته بر روی مهرها متفاوت از نوع موجود بر روی سکه‌های همان پادشاه است. دوم؛ برخی از مُهرها فاقد کتیبه هستند و این مسئله مشکل را دو چندان می‌کند. سوم؛ تشابهات موجود بین تاج‌های برخی از پادشاهان ساسانی را نیز نباید از نظر دور داشت. در این رابطه مُهری از دوره ساسانی در دست است که در نظر غالب پژوهشگران آن مُهر به قباد اول منسوب است. ولی با توجه به شواهد و مدارک موجود به نظر می‌رسد این مُهر به پیروز پادشاه ساسانی تعلق دارد. در کتابخانه ملی پاریس مُهر عقیقی نگهداری می‌شود که بر روی آن نیم تنه‌ای از یک پادشاه ساسانی به صورت برجسته دیده می‌شود.

مُهر عقیق در کتابخانه ملی پاریس منسوب به ساسانی

در مورد اینکه مُهر متعلق به چه کسی است تاکنون نظرات دقیقی ارائه نشده است. به سبب فقدان کتیبه بر روی مُهر و همچنین ناقص بودن داده‌های اطلاعاتی، در تعیین مالکیت این شیء به طور قطع اظهار نشده است و تمامی محققان با بررسی یکی از نشانه‌ها موجود در مُهر، آن را به یکی از شاهان ساسانی نسبت می‌دهند؛ ولی شواهد بعدی بر روی مُهرها نظرات را تغییر می‌دهد. یکی از مشکلات بررسی حاضر عدم وجود کتیبه و تاریخ بر روی مهر است. شواهد و قراین نشان می‌دهند که مهر مورد اشاره، متعلق به یکی از شاهان ساسانی است. از آنجایی که علایم مشخص و دقیقتری برای شناسایی وجود ندارد، معمولاً در چنین شرایطی برای شناسایی نقوش برجسته فاقد کتیبه، راهی جز مقایسه نوع تاج با موارد مشابه شناخته شده (معمولاً سکه-ها) باقی نمی‌ماند. از طرف دیگر در برخی موارد پادشاهان ساسانی دارای تاج‌های تقریباً مشابه-ای بوده و اگر نام هر پادشاه بر روی سکه حک شده بود چه بسا گاهی تمایز آنها از یکدیگر امری محال به نظر می‌رسید. این امر و عدم دقت در جزئیات موجب شده که در شناسایی برخی از نقوش برجسته ساسانی و نیز مواردی مشابه مانند مُهر مورد نظر اختلاف دیدگاه‌هایی پیش آمده و در نتیجه هنوز هم هویت برخی از آنها در هاله‌ای از ابهام قرار دارد.

نمای از تاج در تصویر

در مورد مُهر عقیق موجود در کتابخانه ملی پاریس و صاحب آن تاکنون نظریات گوناگونی ارائه شده است. گروهی این مُهر را به قباد اول نسبت می‌دهند، از جمله پژوهشگرانی که این فرضیه را مطرح نموده‌اند، می‌توان به گیرشمن، اکرم‌ن و نیز مظاهری را اشاره نمود (گیرشمن ۱۳۷۲، ۲۴۰؛ Mazaheri, 1970, 150; Akermann, 1977, 785). دوم نسبت می‌دهد (Herzfeld, 1924: 76) و مرادی نیز در مقاله‌ای اخیراً شناسایی شخصیت صاحب مهر را غیر ممکن می‌داند (مرادی، ۱۳۸۳: ۲۱).

مُهر مورد نظر از جنس عقیق است و نیمتنه پادشاه به صورت برجسته بر آن حک شده است. وی تاج کنگره‌داری بر سر دارد. دور تاج با یک ردیف مروارید تزیین شده است. کوریمبوس تاج، توسط هلال ماه احاطه شده و یک هلال ماه نیز در جلو تاج قرار دارد و شخص به سمت چپ می‌نگرد.

بررسی دیدگاه‌ها و تجزیه و تحلیل

با توجه به موارد ذکر شده دو نظر عمده در مورد شخصیت صاحب مهر وجود دارد، برخی آن را به قباد اول و گروهی نیز به خسرو دوم نسبت می‌دهند. با این اوصاف و با توجه به مدارک و شواهد سکه‌شناسی ابتدا به نقد و بررسی نظرات ارائه شده پرداخته و پس از آن با توجه به نام احتمالی، شخصیت صاحب مهر مورد شناسایی قرار گرفت.

برخی از پادشاهان ساسانی دارای چندین نوع تاج بود که بعضی از آنها تقریباً باهم مشابه می‌باشد و تنها تفاوت اندکی از لحاظ ظاهری بین آنها قابل مشاهده است. اگر نام پادشاه بر روی سکه ضرب نمی‌شد در بسیاری از موارد تشخیص آنها از هم غیر ممکن بود. از طرفی دیگر همان‌گونه که در مقدمه نیز به آن اشاره شد، در مواردی مانند نقوش برجسته و نیز مهرهای فاقد کتیبه، راهی جز رجوع و مقایسه سکه‌ها برای تعیین هویت آنها وجود ندارد.

غالباً این تشابه تاج‌ها باعث بروز اختلاف نظرات و مشکلاتی در این زمینه می‌گردد که مهر مورد مطالعه نیز از این امر مجزا نیست. در این رابطه به منظور مشخص شدن چهره واقعی صاحب مهر، علاوه بر نظرات ذکر شده، گزینه‌های دیگری هم مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به توضیحات بالا و نوع تاج چهار پادشاه ساسانی چون پیروز اول، قباد اول، هرمز چهارم و خسرو دوم (Erdmenn, 1968, Abb. 18) را در ارتباط این مهر می‌توان پیشنهاد نمود.

با رجوع به تصویر اگر چه از لحاظ ظاهری تشابهات فراوانی بین تاج این چهار پادشاه مشاهده می‌شود، ولی در عین حال تفاوت‌هایی جزئی در آنها وجود دارد. در این مورد می‌توان از لحاظ فرم و شباهت ظاهری آنها را به دو گروه تقسیم بندی کرد. گروه اول مربوط به تاج‌های پیروز اول و قباد اول؛ گروه دوم شامل هرمز چهارم و خسرو دوم است.

در تاج‌های گروه اول و دوم با وجود شباهت‌های زیاد، در تاج پیروز اول و قباد اول هلال بالای تاج مستقیماً بر روی منحنی تاج قرار گرفته و در صورتی که در گروه دوم بین هلال روی تاج و خود تاج با یک گوی کوچک فاصله ایجاد شده است.

سکه پیروز	سکه قباد	سکه هرمز چهارم	سکه خسرو پرویز
-----------	----------	----------------	----------------

از طرف دیگر در مُهر عتیق مورد بحث هلال ما مستقیماً بر روی تاج قرار گرفته، بنابراین گزینه‌های هرمز چهارم و خسرو دوم منتفی می‌شود و به عبارت دیگر این مُهر با توجه به نمادها نمی‌تواند به این دو شهریار ساسانی تعلق داشته باشد. با این وجود نمادهای روی سکه‌ها تا حدی احتمال داده می‌شود که متعلق به دو شهریار دیگر یعنی قباد و پیروز باشد. چرا علایم و نشان‌های موجود در روی مُهر ساسانی به سکه‌های این دو شهریار نزدیک‌تر است. ولی به سبب تشابه نمادها روی سکه‌ها و روی مُهر نمی‌توان به طور قطع اعلام که متعلق به کدامیک از این دو شهریار است.

اگر به دقت تاج‌ها این دو شهریار ساسانی مورد بررسی قرار گیرد می‌توان دریافت این دو پادشاه از لحاظ شکل کاملاً شبیه هم هستند، ولی یک اختلاف کوچک بر روی آنها وجود دارد. در ادامه بایستی گفت، قسمت پایین حاشیه، تاج پیروز با یک ردیف مروارید تزئین شده و در صورتی که در تاج‌های مربوط به قباد اول تاج با دور مروارید در حاشیه آراسته شده است. لازم به یادآوری است که پیروز اول در مجموع دارای سه تاج متفاوت است که نوع دوم آن و قباد اول نیز دارای دو نوع تاج بوده که گونه اول آن مد نظر می‌باشد (Gobl, 1971, plx). با این تفاسیر و با توجه اینکه در مُهر مورد نظر تاج با یک ردیف مروارید تزئین شده است. بنابراین مُهر را نمی‌توان به قباد اول نیز نسبت داد و به احتمال زیاد می‌توان گفت که این مُهر عتیق در کتابخانه ملی فرانسه متعلق به پیروز اول ساسانی است.

تصویر شماره ۱: مهر عقیق موجود در کتابخانه ملی پاریس، (گیرشمن، ۱۳۷۰، ۲۴۰)

خسرو دوم

هرمز چهارم

پیروز اول

خسرو دوم

هرمز چهارم

قباد اول

سکه‌های شاهان ساسانی به همراه تاج

تاج طراحی و بازسازی شده مهر

تاج اصلی مهر

تاج پیروز

سکه دیگر پیروز اول (Mochiri, 1977, fig 732)

بحث و نتیجه گیری

ساخت مهر و استفاده از آن سابقه بسیار طولانی در جهان و ایران دارد. از مهرها به عنوان یک نشان مالکیت استفاده می شده است و بر اساس نوع بینش صاحب آن و نوع کارکرد و مقتضای مشاغل جامعه دسته بندی می شوند و بر این اساس رنگ، جنس، تصاویر، کتیبه، شکل و اندازه آن تغییر پیدا می کند. چنانکه از شواهد و مستندات باستان شناسی بر می آید تمامی اقشار جامعه به داشتن آن اصرار داشته بوده و بر اساس و شغل و پایگاه اجتماعیشان تغییراتی را در ابعاد متعدد آن به وجود می آورند که بورنر تعدادی از این مهرها را در کتابش آورده و آنها را مورد

بررسی قرار داده است. با توجه به این مستندات و بررسی به عمل آمده می‌توان گفت که کارکرد و اطلاعات مُهرها، در چند محور اساسی دسته‌بندی می‌شوند که برخی از آنها به اموری چون خراج و مالیات، املاک و مستقالات، مجازات‌نامه‌ها، امان‌نامه‌ها، حمل‌ونقل، دیوانی، تعهدات بین‌المللی، مالی و خزانه، مراسلات پستی، امور داخلی دربار، پرستشگاه‌ها و معابد، آتشکده‌ها مربوط می‌شدند. داده‌های باستان‌شناسی و سکه‌شناسی و همچنین اسناد تاریخی نشان می‌دهند که تمامی علائم و نشانه‌های روی مُهر با سکه‌های به جا مانده از پیروز مطابقت دارد. شاید برخی از نشانه‌ها و علائم موجود با سایر شاهان ساسانی تطبیق نماید، ولی در برخی از جهات با سایر آثار به دست آمده از شاهان ساسانی چون خسروانشیروان، قباد اول، هرمزد چهارم و خسروپرویز تفاوت اساسی دارد و از این رو می‌توان حدس زد که مهر متعلق به هیچ یک از شاهان مورد اشاره نیست و به شواهد و نمادهای سکه پیروز ساسانی نزدیکتر است.

منابع

- اکبرزاده، داریوش، ۱۳۸۱. کتیبه‌های پهلوی: سنگ‌نگاره، سکه، مهر، اثر مهر، ظرف نبشته، تهران، دانشگاه تهران.
- سرفراز، علی‌اکبر، ۱۳۸۰. سکه‌های ایران، تهران، سمت.
- فرای، ریچارد نلسون، ۱۳۷۳. میراث باستانی ایران، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران، علمی و فرهنگی.
- کریستن سن، آرتور، ۱۳۷۴. ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران، ن دنیای کتاب.
- گیرشمن، رمان، ۱۳۷۲. ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، علمی فرهنگی.
- محمدی فر، یعقوب و یداله حیدری باباکمال و مریم دولتی، مُهرهای اشکانی؛ نگرشی بر سبک هنری و کارکرد، مجله پژوهش‌های ایران‌شناسی، سال ۳، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۱۲-۹۳، ۱۳۹۲.
- مرادی، یوسف، سرگچی با تاج خسرو دوم، مجله باستان‌شناسی و تاریخ سال هجدهم، شماره دوم، مرکز نشر دانشگاهی.
- مشکور، محمدجواد، ۱۳۴۷. ایران در عهد باستان (در تاریخ اقوام و پادشاهان پیش از اسلام)، تهران، امیرکبیر.
- ملکزاده، بیانی، ۱۳۷۰. تاریخ سکه، تهران، دانشگاه تهران.

ملکزاده، بیانی، ۱۳۶۳. تاریخ مهر در ایران از هزاره چهارم تا هزاره اول، تهران، یزدان.
نیکنامی، کمال‌الدین و رضا قاسمی، مروری بر بایگان‌های دوره سلوکی با تکیه بر مطالعه اثر مُهرها،
مجله پژوهش‌های ایران‌شناسی، سال ۴، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۲۱-۱۰۷، ۱۳۹۳.

-Ackerman, P., 1977, susanian seal, surrey of Persian Art vol 2, soroush press.

-Erdmann, kurt, 1968, DIE ENTWICKLUNG DER SASANIDISCHEN KUNST, Ars
LsLamica, VOLS xv-XVI

-Gobl, R., 1971, Sasanian Numismatic 5, KvinRhurbt, Biermunn, Braunschweig

-Herzfeld, E., 1929, Pairuli: monument and Inscription of the Early History of
the sasani Empire, 2vok BERLIN, reimerand Vohsen.

-Mazaheri, A., 1970, Ues tresors de 19 Lvan, paris.

-Mochiri, M. I., 1977, Etude de numismatique iranienne sous les sasanides et
arabe- sasanides tome II, Tehran, minister de la culture et des arts .

-Rawlinson, G., The Seventh Great Oriental Monarchy or The Geography,
History, and Antiquities of The Sassanian or new Persian Empire, london, 1976.

www.tabyan.net

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی